

PHILOLOGICAL SCIENCES

CORRELATION BETWEEN THE INTERNAL FORM OF A WORD AND THE STRUCTURAL COMPONENTS OF A DERIVED NOMINAL UNIT

СПІВВІДНОШЕННЯ ВНУТРІШНЬОЇ ФОРМИ СЛОВА І СТРУКТУРНИХ КОМПОНЕНТІВ ПОХІДНОЇ НОМІНАТИВНОЇ ОДИНИЦІ

Hanna Kutsak¹

DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-536-5-33>

Номінативні одиниці, що ословлюють об'єкти навколишнього світу – предмети і не-предмети, – у різних мовах закріплено за поняттєвими (ономасійними) категоріями, які увідповіднено з граматичними класами [3; 4]. В українській літературній мові з категорією предметности співвідносний іменник, з категорією ознаковости – дієслово, прикметник, прислівник і числівник. Маркерами належності до поняттєвої (ономасійної) категорії в структурах номінативних одиниць слугують переважно словотворчі форманти, які вербалізують предметність чи ознаковість [3; 4].

У похідних найменуваннях за допомогою різних мовних засобів зафіксовано взаємозв'язок різних об'єктів дійсности, завдяки чому нове слово стає впізнаваним. Найпомітнішим засобом вираження такого зв'язку в номінативних одиницях є внутрішня форма слова. О. О. Потебня назвав її центром образу, однією з ознак, «що переважає над усіма іншими» [2, с. 142]. М. І. Голянич окреслила внутрішню форму слова як точку «перетину суб'єктивного й об'єктивного в акті номінації» [1, с. 115]. Нашарування асоціацій про реалію, сформованих на тлі аксіологічних, когнітивних та інших характеристик суспільства, і виявлення найвиразніших референційних ознак зумовлюють вибір мотивувальної основи. Чіткого принципу вибору самих референційних ознак у межах номінативних парадигм сучасної української мови немає. У тій самій номінативній парадигмі в «образі» інтеріоризованого об'єкта може переважати будь-яка з ознак – предметна, функційна, означальна, локативна, часова тощо. Впливати на визначення референційних ознак

¹ National University of Kyiv-Mohyla Academy, Ukraine

можуть мовні аналогії, зокрема й словотвірна, стимульована продуктивним чи унікальним словотвірним типом.

Складники змістового та граматичного наповнення похідного слова неоднаково виражені – експліцитно чи імпліцитно. Їх співвідношення засвідчує ступінь асоціативно-змістового згортання в номінативній одиниці, що залежить від «обсягу» думки про ословлюваний об'єкт, кількості залучених до процесу номінації поняттєвих (ономасійних) категорій і мотивувальних основ, а також від специфіки словотвірного зразка.

«Точкою перетину» внутрішньої форми слова й мотивувальної основи можна вважати, окрім самого деривата, застосовне щодо референта судження – еліптизований у номінативній одиниці змістовий зв'язок між реаліями об'єктивного світу, напр.: *газетяр* – 'хто пов'язаний із *газетами*', *музикант* – 'хто пов'язаний із *музикою*', *травень* – 'що пов'язано з *травною*', *вимикач* – 'що пов'язано з *вимикати*', *тітушки* – 'хто асоціативно пов'язаний із прізвищем *Тітушко*', *косити* – 'робити за допомогою *коси*', *шоферувати* – 'дія, пов'язана з *шофером*', *макронити* – 'дія, асоціативно пов'язана з прізвищем *Макрон*', *сучасний* – 'який пов'язаний із *часом*', *державний* – 'який пов'язаний із *державою*' тощо.

У номінативній одиниці внутрішня форма слова може бути співвідносна з усіма структурними компонентами. Вона залишає певний відбиток на словотворчому форманті. За ним ніби закріплюється пам'ять від самої назви. Особливо виразно це виявлено в оказіональних дериватах, сформованих, зокрема, за допомогою субституції морфеми чи іншого сегмента твірного слова, напр.: експресивна лексема *ленінопад* (словотвірним зразком для неї слугували лексеми *снігопад*, *листопад*), що набула виразних конотативних значень, із застосуванням асоціативно-образної аналогії стала словотвірним зразком для похідних назв *парканопад*, *літакопад*, *бплапад*, *міністропад* тощо. Засобом натяку на внутрішню форму мотивувального слова й об'єднальним елементом для групи лексичних новоторів слугує сегмент *-пад*.

Під час превербального етапу породження похідної назви, що ґрунтується на співвідношенні внутрішньої форми слова й мотивувальної одиниці, установлюється зв'язок форманта й твірної основи. Він стосується ознаки як «центру образу» і певною мірою визначає обсяг змісту, ословлюваного за допомогою деривата. Цей зв'язок можна трактувати як **прономінативний** із деякими різновидами, як-от: **функційний**: йому підпорядковано такі різновиди, як функційно-прямий (*учитель*, *читач*, *хвалько*, *дозатор*, *хліборізка*, *хазяйнувати*, *солити*, *білити*, *подружитися*) і функційно-інструментальний (*праска*, *держак*, *білило*, *косити*, *пиляти*); **локативний**: містить такі різновиди, як

локативно-прямий (*митник, школяр, аптекар, підберезник, піддашок, міжгір'я*) і той, що актуалізує локатив (*стрільбище, пасовище, бойовище, торфовище, пролісок*); **предметний**: охоплює такі різновиди, як предметно-прямий (*хлібниця, помийниця, супник*), предметно-опосередкований (*сокирник, комп'ютерник, домбрист, газетяр, хлібороб, азовець*) і предметно-оцінний (*сніжечок, брилик, бабище, вовчисько*); **означальний**: поєднує такі різновиди, як означально-прямий (*жовток, білок, кляк, мужність, грішник, розкішник, першокласник*), означально-опосередкований (*стадність, повсюдність, селективність, сучасник, спільник*) та означально-оцінний (*кислуватий, величезний, пречудовий, прадавній*); **часовий** (*нічник, погодинка, вечеря, вечірка*); **етимологічний** (*білізна, чорнило, перукарня, усиновити (дитину)*); **кореляційний**: реалізований у родо-фемінативному різновиді (*студентка, прибиральниця, княгиня, тигриця*), і різновиді, що маркує об'єкт дійсності за віком (за ознакою 'недорослість') (*циганя, турчєня, княжич, гусєня, овєча*); **асоціативний**: розмежований такими різновидами, як асоціативно-прямий (*жовтяниця, синєць, притулок, заочник*) і метафоричний (*спотикач, кравчучка, захребетник, пішкарус, ботоферма, бжолований (смугасти́й – про штани), зомбувати / зомбування*); **контекстний**: виявлений у таких різновидах, як пропозиційно-конотативний (*іхтамнєти, аналоговнєт, затридні, Окуєва-не-чєченка*) і фоновий (стосується okazіонального вживання словотворчого форманта – вербалізатора основної ознаки, який у певному контексті набув самостійного звучання і відповідної внутрішньої форми слова, перейнявши функції номінативної одиниці) (*ізм-(-и), ост-(-і), недо, пере*) та ін.

Отже, внутрішня форма похідного слова являє собою складне явище, скомпоноване за допомогою експліцитно вираженої ознаки й імпліцитно реалізованих інших елементів змісту. Вона співвідносна загалом з усіма його структурними складниками, ілюструє асоціативно-мотиваційні зв'язки, актуалізує об'єктивне та суб'єктивне в мовній практиці суспільства, може бути виявлена через взаємовідношення семантично значущих елементів номінативної одиниці.

Список використаних джерел:

1. Голянич М. І. Внутрішня форма слова в художньому тексті: дис. ... доктора філол. наук : 10.02.01. Івано-Франківськ, 1998. 455 с.
2. Потебня А. Мысль и языкъ. Харьковъ: Типографія Адольфа Дарре, 1892. 228 с.
3. Daneš F., Dokulil M., Kuchař J. Tvoření slov v češtině. 2. Odvozování podstatných jmen. Praha: Academia, 1967. 779 s.
4. Dokulil M. Tvoření slov v češtině: Teorie odvozování slov. Praha: ČSAV, 1962. 264 s.